

Zenaida Meco

KONCEPTUALNA ANALIZA SMRTI NA PRIMJERU PJESME *MODRA RIJEKA* MAK DIZDARA

Sažetak

Iako se konceptualna, kao i komponencijalna analiza ne bavi poetskom metaforom smatrajući je predmetom istraživanja teorije književnosti, neki književnoumjetnički tekstovi mogu se iskoristiti za konceptualizaciju određenih pojmova. Tako je pjesma Modra rijeka Maka Dizdara svojevrsna konceptualna analiza pojma smrti, koja ima dosta dodirnih tačaka s konceptualizacijom smrti uopće, i pruža prihvatljiv scenarij za ovaj pojam, čime se uspostavlja interakcija između lingvistike i teorije književnosti jer, kao što lingvistika može koristiti određena saznanja iz teorije književnosti (o metafori i metonimiji npr.), tako i teorija književnosti može koristiti određene pojmove iz lingvistike za interpretaciju književnoumjetničkih tekstova.

Ključne riječi: konceptualna analiza, konceptualizacija, metafora, domen, scenarij, frame

* * *

Konceptualna analiza, kao „moderna“, javlja se kao reakcija na komponencijalnu analizu koja se dugo vremena koristila kao jedini metod analize značenja leksema, a sukob između konceptualista i komponencijalista ogleda se prvenstveno u poimanju metafore: dok je konceptualisti tretiraju kao pojmovnu kategoriju (u okviru kognitivne lingvistike), dotle je komponencijalisti tretiraju kao leksičku kategoriju⁶⁰ (u okviru leksikologije). Međutim, ni jedni ni drugi ne uzimaju u obzir metaforu kao stilsku figuru, smatrajući da ona pripada teoriji književnosti: „Metafora kao stilska figura nije opšteprihvaćena i u

⁶⁰ Konceptualisti prilaze značenju riječi iz šireg konteksta jer značenje tretiraju kao izvanjezičku pojavu koja se onda odražava i u jeziku, dok konceptualisti posmatraju značenja kao „svojinu“ određenih leksema, dok ona značenja koja nisu leksikalizirana i ne izučavaju (v. Dragičević 2007:150).

tome se sastoji njen efekt na primaoca poruke. Leksička metafora pak jeste opšteprihvaćena. Ne postoje drugi nazivi za *krilo aviona*, *korito reke*, *nogu stolice*. Metafora kao stilska figura spada u sredstva za postizanje originalnog, nesvakidašnjeg, živopisnog izražavanja. Ona je najuzvišeniji oblik ispunjavanja metaforičke matrice s kojom živimo, pomoću koje mislimo i govorimo. Međutim, da nema metafore kao stilske figure, bila bi ugrožena samo umetnost (pre svih književnost), a bez leksičke metafore bila bi ometena naša sposobnost da razumevamo.“ (Dragićević 2007:149).

Osim što se iz ovakvog razgraničavanja metafore na pojmovnu, leksičku i poetsku, gotovo hijerarhijski, može zaključiti da se književnost kao umjetnost u kognitivnom procesu javlja u logičkom slijedu kao vrhunac razvoja mišljenja i jezika, neminovna sublimacija svakodnevnih procesa mišljenja i govorenja, isto tako može se zapitati zašto je poetska metafora, za razliku od pojmovne i leksičke, ostala neiskorištena u analizi značenja, i to iz više razloga:

- I lingvistika se, kao i teorija književnosti, naročito poststrukturalistička, bavi proučavanjem teksta, samo na različite načine pa, ako se već teorija književnosti prihvatila proučavanja teksta u širem smislu riječi, zašto bi se onda lingvistika odrekla proučavanja onoga što pripada predmetu izučavanja teorije književnosti, naročito ako imamo u vidu da se nauka o jeziku dugo vremena bavila upravo i isključivo „jezikom knjiga“?
- Svaka podjela nastala je iz potrebe za sistematizacijom velikog broja različitih elemenata koji se žele proučavati. Ako je već napravljenja podjela metafore na pojmovnu, leksičku i poetsku, i ako su se za pojmovnu opredijelili konceptualisti, za leksičku komponencijalisti, čemu onda služi poetska metafora u leksikologiji?

Pitanje je, zapravo, gdje je granica između svakodnevnog i poetskog jezika, između uobičajenog i umjetničkog? Svjedoci smo da postoje ljudi koji „umiju s riječima“ bolje nego neki drugi, pa bi se njihova svakodnevna konverzacija dobrim dijelom mogla uvrstiti u poetsku upotrebu jezika. Ako se ti ljudi još nađu i u medijima, oni mogu postati kreatori novih jezičkih metafora koje

vremenom prestaju biti obilježene i postaju uobičajene⁶¹. I osim toga, zar *krilo aviona*, *korito rijeke* i *noga stolice*, ako ih posmatramo s aspekta teorije književnosti, nisu odlične metafore? Jezička djelatnost je sama po sebi kreativan proces u kojem učestvuju ljudi, ali se jezik donekle ponaša i kao samostalan entitet, „birajući“ nekako od mnoštva svakodnevno ponuđenih mogućnosti one koje će zadržati naspram onih koje će proći bez traga. Pri tome, estetska vrijednost, koja se u jeziku mjeri količinom začudnosti i osobinama dosjetke, predstavlja jedan od bitnih faktora za opstanak određenih novonastalih leksema i izraza. A dobra dosjetka se uglavnom i zasniva na metafori, pored metonimije (up. Freud 1979). Zato teorija književnosti, koja proučava upravo estetsku vrijednost teksta nimalo ne smeta lingvistici da proučava značenja (i) na poetskim tekstovima, koji su, kao što je već rečeno, dijelom dio svakodnevne upotrebe jezika.

Ovo se naročito odnosi na konceptualnu analizu koja za određenje pojmovne metafore koristi upravo metafore koje su čestom upotrebom prešle iz poetski obilježenog u neobilježen način izražavanja⁶². Pošto je za određenje koncepta jednog pojma potreban što je moguće veći broj primjera, mislim da uključivanje i književnoumjetničkih tekstova može samo pomoći, naročito ako su u pitanju poznati tekstovi istaknutih pisaca.

Tako za konceptualnu analizu smrti možemo uzeti u razmatranje pjesmu Modra rijeka Maka Dizdara. Konceptualna analiza, inače, značenje analizira preko pojmovne metafore, pojmovne metonimije i tipičnog scenarija koji su mehanizmi konceptualizacije, tj. obrazovanja pojmova na osnovu čovjekovog fizičkog, čulnog, emocionalnog i intelektualnog iskustva o svijetu koji ga okružuje. Drugim riječima, mi apstraktne pojmove doživljavamo preko konkretni(ji)h pojmova kojima smo

⁶¹ Neki Sarajlija je, na primjer, za vrijeme rata, pripadnike srpske vojske koja je s okolnih brda i planina držala Sarajevo pod opsadom, u jednom trenutku zgodno nazvao „brđanima“, aludirajući pri tome na njihov fizički položaj, kao i na njihov primitivizam, ali taj se naziv toliko ustalio da i danas, ako biste upitali nekog Sarajliju da vam kaže šta znači „brdan(in)“, njemu bi prvo palo na pamet „četnik“, a sigurno više niko ne koristi tu leksemu da označi čovjeka koji inače živi u brdima, što je njeno primarno značenje.

⁶² Na primjer, konceptualizacija leksema *život* odvija se preko pojmovne metafore *putovanje*: *Tamo sam gde želim da jesam u životu. Ja sam na životnoj raskrsnici. On je mnogo toga prošao u životu. On će daleko dogurati.* (Dragičević 2007:90)

svakodnevno okruženi, pa život razumijevamo preko putovanja (v. nap. 3), raspravu preko borbe (*Nikad nisam pobijedio u raspravi s njim. Tvoje tvrdnje su neodbranjive...*) i sl. (Dragičević 2007:89). Međutim, iste mehanizme koriste i književnici, naročito pjesnici – objašnjavajući neku emociju ili apstrakciju, oni stvaraju metafore koje odslikavaju ono „šta je pisac htio reći“. Tako i Mak Dizdar u svojoj Modroj rijeci smrt konceptualizira na sljedeći način:

Strukturne metafore:

SMRT JE RIJEKA: *Nikto ne zna gdje je ona; ima jedna modra rijeka*

SMRT JE TAMA: *tma i tmuša*

SMRT JE (NEIZLJEČIVA) BOLEST: *neprebolna*

SMRT JE TIŠINA: *gdje pijetlovi ne pjevaju / gdje se ne zna za glas roga*

SMRT JE TAJNA: *malo znamo al je znano; iza uma iza boga*

Orijentacione metafore:

SMRT JE DALEKO: *iza gora iza dola / iza sedam iza osam*

SMRT JE GORE: *preko mornih preko gorkih / preko gloga preko drače / preko žege preko stege / preko slutnje preko sumnje*

SMRT JE ŠIROKA: *široka je (...) sto godina široka je*

SMRT JE DUBOKA: *duboka je (...) tisuć ljeta duboka jest*

SMRT JE DUGAČKA: *o duljini i ne sanjaj*

Ontološke metafore:

SMRT JE DIO PUTOVANJA: *valja nama preko rijeke*

Domen smrti prema Maku bio bi **život**, i to život shvaćen kao **neograničeno trajanje** jer smrt, kao modra rijeka, nije krajnji cilj putovanja nego samo jedan njegov dio: *valja nama preko rijeke*, pa se, prema tome, ovaj domen uklapa u tipičnu **shemu staze** (v. Dragičević 2007:93), a ujedno predstavlja i **frame**, jer Mak dosljedno predstavlja smrt u ovoj pjesmi kao samo jedan, mada težak i bolan, dio vječnog života.

Scenario koji bi se na osnovu ove pjesme mogao napraviti bio bi, dakle, sljedeći:

- a) o njoj se ništa ne zna: *ima jedna modra rijeka; Nikto ne zna gdje je ona*
- b) ali svi znaju da postoji: *malo znamo al je znano*
- c) jer je oduvijek postojala: *široka je duboka je / sto godina široka je / tisuć ljeta duboka jest / o duljini i ne sanjaj*

- d) svi misle o njoj da je daleko i da će doći mnogo kasnije: *iza gora iza dola / iza sedam iza osam; iza devet iza deset*
- e) ipak svi neminovno idu prema njoj: *i još huđe i još luđe*
- f) na putu do nje čekaju nas mnoge poteškoće: *preko mornih preko gorkih / preko gloga preko drače*
- g) i mnoge oprečne (ali teške) situacije: *preko žege preko stege*
- h) katkad vjerujemo u nju, a katkad ne: *preko slutnje preko sumnje*
- i) vremenom je postajemo svjesni i to u nama izaziva loše raspoloženje: *i još dublje i još jače*
- j) pa stoga ne želimo govoriti o njoj: *iza šutnje*
- k) i ne želimo vidjeti da je ona tu: *iza tmače*
- l) plašimo se da nećemo dočekati jutro: *gdje pijetlovi ne pjevaju*
- m) a ako i dočekamo jutro, onda se plašimo da nećemo dočekati večer: *gdje se ne zna za glas roga*
- n) što nas dovodi do toga da više nismo sposobni razmišljati o njoj: *i još huđe i još luđe / iza uma iza boga*
- o) bojimo je se: *tma i tmuša neprebolna*
- p) ali će nam se morati desiti na kraju: *valja nama preko rijeke*

Ako pokušamo usporediti smrt u *Modroj rijeci* s konceptualizacijom smrti uopće, naći ćemo dosta dodirnih tačaka:

SMRT JE TAMA: *Prekrila ga je vječna tama.*

SMRT JE (NEIZLJEČIVA) BOLEST: *Izgubio je svoju posljednju bitku s bolešću. Osjetio je da mu dolazi vakti-sahat.*

SMRT JE TIŠINA: *Zauvijek je utihnuo njegov glas.*

SMRT JE TAJNA: *Zakoračio je u nepoznato.*

Orijentacione metafore:

SMRT JE DALEKO: *Ostavio je svijet iza sebe.*

SMRT JE GORE: *Oni su sad na nebu.*

SMRT JE ŠIROKA: *Otišao je u vječna lovišta.*

SMRT JE DUBOKA: *On leži u hladnoj rupi.*

SMRT JE DUGAČKA: *Prošao je kroz tunel prema svjetlosti.*

Ontološke metafore:

SMRT JE DIO PUTOVANJA: *Poveo ih je u sigurnu smrt. Preselio je na ahiret.*

I domen smrti kao jedan dio vječnog života, tj. prekretnica, prelazak u drugi, vječni dio postojanja, nije naravno samo Makova ideja nego ideja svih religija, a i scenario, premda možda malo više razrađen, poklapa se s raznim fazama razmišljanja o smrti tokom čovjekovog života – postajemo je svjesni još kao mala djeca i ne razumijemo je, jedno vrijeme ne mislimo o njoj, naročito u vrijeme uspona i nakon postignutih uspjeha, s tim da o njoj sve više počinjemo razmišljati kako se bliži starost, a to kako se, ako se uopće mirimo s njom, individualna je stvar.

Naravno, smrt se konceptualizira i na druge načine (SMRT JE PRESUDA: *Bio je osuđen na smrt*; SMRT JE ENTITET: *Smrt ga je zatekla u krevetu* itd.), ali ideja ovog teksta i nije bila da objasni koncept smrti uopće, nego da pokaže kako se i poetske metafore mogu koristiti u proučavanju značenja, posebno u konceptualnoj analizi, a ne može se ne primijetiti da bi konceptualna analiza mogla naći i primjenu u književnosti u interpretaciji pojedinih tekstova.

LITERATURA

- Cvetković, Katarina (2003), „Metaforička konceptualizacija: Analiza glagola vizuelne percepcije“, *Jezik, društvo, saznanje: Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*, Filološki fakultet, Beograd, str. 197-215.
- Dizdar, Mak (1996), *Kameni spavač*, Sarajevo Publishing, Sarajevo
- Dragičević, Rajna (2007), *Leksikologija srpskog jezika*, Zavod za udžbenike, Beograd
- Frojd, Zigmund (1979), *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, Odabrana dela Zigmunda Frojda, knj. 3, Matica srpska, Novi Sad
- Radić-Dugonjić, Milana (1999), „Konceptualna analiza imena *srce* u ruskom i srpskom jeziku“, *Reč. Smisao. Saznanje (studija iz leksičke semantike)*, Filološki fakultet, Beograd, str. 204-211.
- Rasulić, Katarina (2003), „Konceptualizacija društva pomoću vertikalne dimenzije“, *Jezik, društvo, saznanje: Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*, Filološki fakultet, Beograd, str. 239-257.
- Ristić, Stana (1999), „Konceptualizacija nekih reči iz sfere duhovnosti nosilaca srpskog jezika“, *Reč. Smisao. Saznanje (studija iz leksičke semantike)*, Filološki fakultet, Beograd, str. 155-169.

Summary

The Mak Dizdar's poetry *Modra rijeka* is designed as a small conceptual analysis of the concept of death, which can be seen from conceptual metaphor, domains, frames, schemes and scenarios that this poetry creates. The conceptualisation of death in this poetry coincides with the conceptualisation of death at all, which testifies to the fact that, contrary to habitual practice, literary texts also can be taken into consideration in conceptual analysis, as well as the conceptual analysis can be used in the interpretation of literary texts.